

B İ L İ M S E L A R A Ő T İ R M A Y A Y I N L A R I

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI 33

ALEVİLİK BEKTAŞİLİK

Tarihi, Dini, Sosyal
ve Güncel Boyutlarıyla

Yazarlar

Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT
Prof. Dr. Harun YILDIZ

Proje Editörü: Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Kapak ve Mizanpaj

FCR

Baskı ve Cilt

ANKARA ÖZGÜR MATBAACILIK BASIM YAYIN DAĞITIM SAN. TİC. A. Ş.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: 0312.385 70 77 (Sertifika No: 46821)

1. Baskı: Şubat 2021 (1.100 adet)

ISBN: 978-625-44435-5-8

FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No:14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0 312) 310 08 60 - Fax: (0 312) 311 47 89 - E-mail: fcr@fcr.com.tr

© **FCR** Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika no: 13178)

Bu kitaptaki yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI

www.bilay.net
info@bilay.net

Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT
Prof. Dr. Harun YILDIZ

ALEVÎLİK BEKTAŞÎLİK

Tarihi, Dini, Sosyal
ve Güncel Boyutlarıyla

B
BİLAY

L İ S A N S

Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT

1968 yılında Samsun'da doğdu. 1985 yılında liseden, 1990 yılında ise Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı'nda öğretmenlik görevine başladı. Bu sırada yüksek lisans ve doktora çalışmalarına devam etti. 2001 yılında doktorasını tamamladı. 2006 yılında İslam Mezhepleri Tarihi alanında doçent, 2011 yılında ise profesör oldu. Alanında yayımlanmış kitapları ve pek çok makalesi bulunmaktadır. Kitapları arasında, *Şîî-Sünnî Polemiğinde Ebû Tâlib ve Dinî Konumu* (Ankara 2011), *Anadolu'da Alevîliğin Dünü Bugünü* (Sakarya 2011), *Şîa'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid* (Ankara 2013), *İslam Mezhepleri Tarihi* (DİB, 2016), *el-Fasl: Dinler ve Mezhepler Tarihi* (metin-çeviri, Kültür Bakanlığı 2017, I-III), *Erken Dönem Şîî Düşünürler*, (edit, İstanbul 2017), *Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri*, (edit., İstanbul 2018), *İslam Mezhepleri Tarihi Giriş* (Bilay 2018) adlı eserler sayılabilir. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi olan Halil İbrahim Bulut, evli ve dört çocuk babasıdır.

Prof. Dr. Harun YILDIZ

1973 yılında Samsun'da doğdu. 1989 yılında Samsun 50. Yıl Lisesi'ni, 1994 yılında OMÜ. İlahiyat Fakültesini bitirdi. 1994 ile 1997 yılları arasında Van ve Samsun'da Milli Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli okullarda görev yaptı. 1997 yılında OMÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsüne Araştırma Görevlisi olarak atandı. 1998 yılında Yüksek Lisansını; 2003 yılında doktorasını tamamladı. 2008 yılında doçent; 2015 yılında Profesör oldu. Aynı yıl, İngilizce'sini geliştirmek ve alanıyla ilgili araştırma yapmak üzere İngiltere'de bulundu. Halen aynı fakültede öğretim üyesi olan yazar, İngilizce ve Arapça bilmektedir.

Kitapları arasında; *Din, Siyaset ve İdeoloji - Haricilik Düşüncesinin Doğuşu* (Sidre Yay. 1999), *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme* (Ankara Okulu Yay. 2014), *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi* (Araştırma Yay. 2015), *Sâlim b. Zekvân es-Sîre - Bir Hâricî/İbâdî Klasığı (Çeviri-İnceleme)*, (Ankara Okulu Yay. 2017) ve *Geleneksel Algıdan Gerçekliğe Hacı Bektaş Velî - Tarihsel Bir Yaklaşım*, (Çizgi Kitabevi Yay. 2019) isimli eserler sayılabilir. Ayrıca, çeşitli dergi ve yayın organlarında yayınlanmış pek çok makale ve çevirisi bulunmaktadır.

ÖN SÖZ	9
---------------------	----------

1. BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ TÜRKLERDE DİN VE İNANIŞLAR

/ Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT	13
1. Geleneksel Türk Dini	16
1.1. Gök Tanrı İnancı	16
1.2. Tabiat Güçlerine İnanma	17
1.3. Atalar Kültü	22
2. Türkler ve Evrensel Dinlerle İrtibatları	25
2.1. Budizm	25
2.2. Mecûsilik	28
2.3. Maniheizm	30
2.4. Musevilik	32
2.5. Hıristiyanlık	34

2. BÖLÜM

TÜRKLER VE İSLAMİYET / Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT

.....	37
1. Türkler'in Müslüman Araplarla Karşılaşması	39
1.1. Emevîler Dönemi (661-750)	40
1.2. Abbâsîler Dönemi (750-1258)	45
1.2.1. İdil Bulgar Hanlığı (X-XV. yüzyıl)	47
1.2.2. Karahanlılar (840-1212)	48
1.2.3. Gazneliler (963-1186)	49
1.2.4. Selçuklular (1040-1308)	51
2. Türkler'in İslamlaşmasında Bazı Hususiyetler	52
2.1. Emevî Karşıtlığı	52
2.2. Ehl-i Beyt Taraftarlığı	54
2.3. Aşırı Şii Hareketlerin Etkileri	55
2.4. Milli Kültürün İhmali Meselesi	56
3. Türkler'in İslamiyet'i Kabulünü Kolaylaştırıcı Sebepler	58
4. Türkmenlerin İslam Algısı ve Göçebelerde Dini Hayat	61

3. BÖLÜM

ANADOLU'DA İSLAMİYET / Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT

.....	65
1. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması	68
2. Anadolu'da Sosyal, İktisadî ve Kültürel Hayat	73

2.1. Sosyal Hayat	73
2.2. Ekonomik ve Kültürel Hayat.....	74
3. Anadolu'da Sosyal Zümreler	77
3.1. Gâziyân-ı Rum	78
3.2. Ahîyân-ı Rum.....	80
3.3. Abdalân-ı Rum	83
3.4. Bâciyân-ı Rum.....	85
4. Dinî Hayat	86
4.1. Şehirlilerin Dini Hayatı	87
4.2. Göçebe ya da Yarı Göçebelerin Dini Hayatı	89
5. Anadolu'nun İslamlaşmasında Tasavvufî Gruplar ve Rollerini	93
6. Anadolu'da Gayri Sünnî Tasavvuf Ekolleri ve Alevî-Bektaşîliğin Oluşumundaki Katkıları	95
6.1. Yesevîlik	96
6.2. Vefâîlik.....	99
6.3. Kalenderîlik.....	102
6.4. Haydarîlik.....	103
6.5. Hurûfîlik	104

4. BÖLÜM

HACI BEKTAŞ VELÎ VE BEKTAŞÎLİK / Prof. Dr. Harun YILDIZ	107
1. Baba İlyas ve Babaîler Ayaklanması.....	110
2. Hacı Bektaş Velî ve Rum Abdalları	119
2.1. Geyikli Baba	138
2.2. Abdal Musa	138
3. Hacı Bektaş Velî Sonrası Bektaşîliğin Gelişimi	140

5. BÖLÜM

ANADOLU'DA SÜNNÎ-KIZILBAŞ FARKLILAŞMASI

/ Prof. Dr. Harun YILDIZ	149
1. Erdebil Tekkesi: Oluşum ve Tarihsel Gelişimi.....	151
2. Kızılbaşlığın Ortaya Çıkış Süreci	155
3. Safevî Devletinin Kuruluşu ve Kızılbaşlığın Gelişimi	158
4. Çaldıran Sonrası Sünnî-Kızılbaş-Bektaşî İlişkileri.....	165
4.1. Kızılbaş-Bektaşî İlişkileri: Benzerlik ve Farklılıklar	168

6. BÖLÜM

ALEVİLİK'TE İNANÇ, İBADET/ERKÂNLAR

VE AHLAKÎ BOYUT / Prof. Dr. Harun YILDIZ	173
1. Alevîliğin İnanç Esasları	175
2. Alevîlikte İbadet ve Erkânlar	187

3. Ahlak Anlayışı ve Ahlakî Kurallar.....	195
3.1. Dört Kapı Kırk Makam.....	195
3.2. Üç Sünnet Yedi Farz.....	199
3.3. Eline Diline Beline Sahip Olmak.....	200

7. BÖLÜM

ALEVİLİK’TE DİNÎ VE SOSYAL KURUMLAR

/ Prof. Dr. Harun YILDIZ.....	203
1. Dedelik ve Ocak Sistemi.....	205
2. Musahiplik.....	210
3. Düşkünlük.....	217
4. Cemevi.....	228

8. BÖLÜM

ALEVÎ-BEKTAŞÎ YAZILI KAYNAKLARI

/ Prof. Dr. Harun YILDIZ.....	231
1. Buyruklar.....	235
2. Vilâyet-nâme (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî).....	245
3. Fazilet-nâme.....	249
4. Kumru (Kenzü’l-Mesâib).....	251
5. Hüsniye.....	252
6. Abdal Musa Velâyetnâmesi.....	256
7. Makâlât.....	258
8. Hadîkatü’s-Suadâ.....	260
9. Fütüvvetnâmeler.....	262
10. Şerhu Hutbeti’l-Beyân.....	265
11. Câvidân-nâme.....	266
12. Hacım Sultan Velâyetnâmesi.....	267
13. Kitâb-ı Cebbâr Kulu.....	269
14. Erkânnâmeler.....	271
15. Cönkler.....	272

9. BÖLÜM

ALEVÎ BEKTAŞÎ GELENEĞİNİN BAZI TARİHİ ŞAHSİYETLERİ VE

YEDİ ULU OZANLAR / Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT.....	275
1. Alevî Bektaşî Geleneğinin Bazı Tarihi Şahsiyetleri.....	277
1.1. Alevî Bektaşî Kaynaklarında Hz. Peygamber.....	277
1.2. Hz. Ali ve Konumu.....	278
2. Yedi Ulu Ozanlar.....	282
2.1. Seyyid Nesîmî (ö. 820/ 1417).....	283
2.1.1. Hayatı.....	283

2.1.2. Eserleri.....	287
2.2. Şah Hatâî (1487 –1524).....	288
2.2.1. Hayatı	288
2.2.2. Edebi Kişiliği.....	291
2.3. Fuzûlî (ö. 963/1556)	293
2.3.1. Hayatı	293
2.3.2. Mezhebi Durumu	295
2.3.3. Eserleri.....	297
2.4. Pir Sultan Abdal (XVI. Yüzyıl)	299
2.4.1. Hayatı	299
2.4.2. Kişiliği	302
2.5. Kul Himmet (XVI. Yüzyıl).....	304
2.6. Yemînî (XV. - XVI. Yüzyıl)	308
2.7. Vîrânî (XVI. - XVII. Yüzyıl).....	311
2.7.1. Hayatı	311
2.7.2. Edebi Kişiliği ve Eserleri.....	312

10. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE’SİNDE ALEVİLİĞİN

TEMEL SORUNLARI / Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT.....	315
1. Yöntem Sorunu	318
2. Bilgilerin Güvenirliliği Sorunu	320
3. Tanımlama ya da Kimlik Sorunu	322
3.1. Alevîlik Kavramı ve Sınırları	323
3.2. Alevîlerin Nüfusu ve Etnik Kökenleri Tartışması	326
3.3. Alevîliği İslam Dışı Gösterme Gayretleri	327
3.4. Senkretik Bir Alevîlik Anlayışı.....	328
3.5. Alevîliğin Şamanist Kökenli Olduğu İddiası	329
3.6. Alevîliğin Batınlık Olduğu İddiası	331
3.7. Ali’siz Bir Alevîlik İddiası.....	332
4. Siyasallaşma Sorunu.....	334
4.1. İdeolojik Yaklaşımlar	335
4.2. Alevîliği Dönüştürme Gayretleri	336
5. Uygulama ve Temsil Sorunu	338
6. Çözümün Zorluğu ve Önündeki Engeller Sorunu	340
KAYNAKÇA.....	345
DİZİN	371

ÖN SÖZ

Din ve mezhep olarak göz alıcı bir zenginlik ve dinamizme sahip olan bir coğrafyada yaşıyoruz. Bu münbit coğrafyada tarihsel olarak Hristiyanlık ve Yahudilik gibi kadim dinlerin takipçilerinin yanı sıra Müslüman olup İslamiyet üst kimliğinde birleşmekle birlikte İslam'ı anlama, yorumlama ve yaşama noktasında farklı anlayışlara sahip olan çevreler de bulunmaktadır. Aslında doğal olan bu durum, tarihsel, sosyal, siyasi, kültürel ve coğrafi bir takım sebeplerden hareketle ortaya çıkmaktadır. Bu reel durum, ülkemizin önemli bir gerçekliği olup bu gerçekliğin görmezlikten gelinmesi ya da yok sayılması mümkün değildir. Bu somut gerçekliğin çarpıcı bir tezahürü olarak ülkemizin son dönemlerde sıklıkla konuştuğu ve tartıştığı konulardan biri, hiç şüphesiz Alevîlik-Bektaşîlik konusudur. Bu konuda son dönemlerde yapılan bir takım önemli araştırmalara rağmen, halen ciddi bir bilgi boşluğu mevcuttur ve ayrıca kimlik ve kavram kargaşası da bulunmaktadır. Sahada yapılacak yeni akademik çalışmalar, Alevîliğin daha iyi bilinmesine ve tanınmasına imkan sağlayacaktır.

Ülkemizdeki genel nüfusa oranla sahip olduğu potansiyel dikkate alındığında Alevîlik-Bektaşîliğin, yaşadığımız coğrafyada en fazla dikkat çeken dinî ve toplumsal gruplardan biri olduğu görülür. Geleneksel Alevîlikten modern Alevîliğe geçiş sürecinin yaşandığı günümüzde konu ele alınırken bilimsel bir bakış tarzı ile tarafsız bir yaklaşımı öne çıkarmak suretiyle ideolojik ve politik tutumlardan uzak durmak bir zorunluluktur. Aksi halde ideolojik bakış açıları ve farklı saiklerle yapılan çalışmaların konunun iyi anlaşılıp çözümlenmesine değil, daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hal almasına sebebiyet vermesi kaçınılmazdır. Alevîlik-Bektaşîlik çalışmalarında meselenin farklı yönlerinin dikkate alınması zorunludur. Bu bağlamda İslam öncesi Türklerde din, kültür ve gelenekler, İslamlaşma sürecinde etkili olan unsurlar, Anadolu'da vuku bulan sosyal ve siyasi hadiseler ve bunların yol açtığı sonuçlar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş ve modern zamanların problemleri gibi pek çok faktör dikkate alınarak tahliller yapılması gerekir. Bu yüzden Alevîlik-Bektaşîlik konusu, dinî olduğu kadar tarihsel, sosyal, siyasi ve güncel boyutlara da sahiptir.

Ciddi problemler yumağı içinde boğuşan Alevilik-Bektaşılık araştırmalarında doğru ve geçerli bilgiye ulaşabilmek ve bu bilgileri bilimsel anlamda çözümlenip analiz edebilmek oldukça önemlidir. Bu noktada Alevilik-Bektaşilikle ilgili temel konu ve meseleleri, bütüncül bir bakış açısıyla ve ana kaynakları öne çıkararak yapılan bu araştırma, çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır.

Elinizdeki bu çalışma, on bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın *birinci bölümünde*, ‘İslam Öncesi Türklerde Din ve İnanışlar’ başlığı altında gök Tanrı inancı, değişik tabiat güçlerine inanma ve atalar kültü gibi değişik boyutlarıyla geleneksel Türk dini ile Türklerin Budizm, Mecusilik, Maniheizm, Musevilik ve Hıristiyanlık gibi evrensel dinlerle irtibatları ele alınmıştır. *İkinci bölümde*, ‘Türkler ve İslamiyet’ başlığı altında Türklerin Müslüman Araplarla karşılaşmaları ile birlikte başlayan İslamlaşma süreci ve bu süreçte ortaya çıkan Emevî karşıtlığı, Ehl-i Beyt taraftarlığı ve bazı aşırı Şîî hareketlerin etkileri gibi meseleler ele alınmıştır. Bu çerçevede Türklerin İslamiyet’i kabulünü kolaylaştıran etkenler ile Türkmen çevrelerdeki İslam algısı ve göçebe kesimlerdeki dinî hayat üzerinde durulmuştur. ‘Anadolu’da İslamiyet’ başlıklı *üçüncü bölümde* ise, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, Anadolu’da sosyal-iktisadi ve kültürel hayat, Anadolu’da sosyal zümreler, şehirli çevrelerle göçebe ya da yarı göçebelerin dinî hayatı ve aralarındaki farklılıklar üzerinde durulmuştur. *Dördüncü bölümde*, ‘Hacı Bektaş Velî ve Bektaşılık’ başlığı altında Alevilik-Bektaşiliğin oluşum sürecinde Baba İlyas ve Babaîler ayaklanması, Hacı Bektaş Velî ve Geyikli Baba ile Abdal Musa gibi Rum Abdalları ile Hacı Bektaş Velî sonrası Bektaşiliğin gelişimi ele alınmıştır. ‘Anadolu’da Sünnî-Kızılbaş farklılaşması’ başlıklı *beşinci bölümde*, kızılbaşlığın temelini oluşturan Erdebil Tekkesi’nin oluşum ve tarihsel gelişimi, kızılbaşlığın ortaya çıkış süreci, Safevî Devleti’nin kuruluşu ve kızılbaşlığın sonraki gelişimi ile Çaldıran sonrası Sünnî-Kızılbaş-Bektaşî ilişkileri incelenmiştir. *Altıncı bölümde*, ‘Alevîlik’te İnanç, ibadet/erkânlar ve ahlaki boyut’ başlığı altında Alevîliğin inanç esasları, ibadet ve erkânları ile ahlak anlayışını oluşturan dört kapı kırk Makam, üç sünnet yedi farz gibi geleneksel kurallar üzerinde durulmuştur. *Yedinci bölümde*, dedelik ve ocak sistemi, musahiplik, düşkünlük ve cemevi gibi dinî ve sosyal kurumlar ortaya konulmuştur. ‘Alevî-Bektaşî yazılı kaynakları’ başlıklı *sekizinci bölümde* ise, Buyruklar, Vilâyetnâme, Fazilet-nâme, Kumru (Kenzü’l-Mesâib), Hüsniye, Abdal Musa Velâyetnâmesi, Makâlât, Hadîkatü’s-Suadâ, Fütüvvet-nâmeler, Şerhu Hutbeti’l-Beyân, Câvidân-nâme, Hacı Sultan Velâyetnâmesi, Kitab-ı Cebbâr Kulu, erkânâmeler ve cönkler üzerinde durulmuştur. *Dokuzuncu bölümde*, ‘Alevî-Bektaşî geleneğinin bazı tarihi şahsiyetleri ve yedi ulu ozanlar’ başlığı altında öncelikle Hz. Peygamber ve Hz. Ali’nin konumu kaynaklardan hareketle izah edilmeye çalışıl-

mıştır. Bilahare “yedi ulular” diye bilinen Seyyid Nesimi, Şah Hatâî, Fuzulî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Yemînî ve Virânî'nin hayatları ve edebî kişilikleri incelenmiştir. ‘Günümüz Türkiye’inde Alevîliğin temel sorunları’ başlıklı çalışmanın son bölümünde ise, öncelikle yöntem sorunu üzerinde durularak bilgilerin güvenilirliği, Alevî kavram ve kimliğine yönelik tanımlama, ideolojik yaklaşımlarla Alevîliği dönüştürme gayretleri gibi sorunlar irdelenmiştir. Ayrıca Alevîliğin siyasallaşma, uygulamadan kaynaklanan problemler, temsil sorunu ve çözümün önündeki engeller gibi temel meseleler üzerinde durulmuştur.

Son olarak eserin basımını üstlenerek okuyucuyla buluşmasını sağlayan BİLAY (Bilimsel Araştırma Yayınları) yetkili ve çalışanlarına teşekkür etmeyi borç biliriz.

Faydalı olması ve yeni çalışmalara kapı aralması temennisi ile ...

Halil İbrahim BULUT - Harun YILDIZ